
Nietzsche euskal literaturan: Jean Etxepareren «Amodioa» (1910)

b

JURGI KINTANA

b

Sarrera

XIX. mendea bere azkenetara gerturatu ahala, krisi sentazioa hedatuz zihoan Europan. Aurreko doktrina, babilio eta ideien segurantzak kolokan jartzen hasi ziren, alternatiba berriak ere laster agertuz. Pentsalari berrien artean Friedrich Nietzsche filosofoa (1844-1900), nabarmenenetakoa dugu. Haren ideia bitalistek errotiko astinaldia eman zioten bi milurtetako tradizio judu-kristauari. Nietzsche-ren pentsamendua krisi giro orokor horretan hasi zen hedatzen. Paris, garaiko Europako kultur hiriburu hegemonikoa, funtsezko bozgorailua izan zen Nietzsche-ren zabal-kuntzan. Nietzsche-ren ideiak, 1890eko hamarkadan, filosofoak burua galdu ostean, hasi ziren ezagun egiten Frantzian. Mende amaieratik aurrera arrakasta izugarria lortu zuten ideia horiek, kontinente osoko letra munduan zehar barreiatuz.

Mende muga horretan sentitu zituzten Nietzsche-ren lehen haize erauntsiak Euskal Herriko bi idazlek: Pio Baroja donostiarrak (1872-1956) eta batez ere Ramiro de Maeztu gasteiztarrak (1874-1936). Berehala, bi idazleok aleman pentsalariaren ideiak beren beharrian eta obretara egokitzen hasi ziren. Ez zuten ordea euskaraz idatzi, eta ezta

Jurgi Kintana Historian lizentziatua da.

Euskal Herria rangan pentsatuz ere. Ramiro de Maeztuk 1899 urtean argitaratu zuen obrak, aurrenekoz nietzscherar ideiak bereganatuz, izen aski esanguratsua zuen: *Hacia otra España*. Barojak eta Maeztuk, Nietzsche euskal mundura ekarri barik espainiar mundura eraman zuten¹.

Une hartan bazen, hala ere, Nietzscheren eragina jaso zuen euskaldunik, nahiz ez zuen luma berehalaxe hartu. Jean Etxepare medikuaz ari gara (1877-1935)². Argentinako Marchiquita herrian jaioa, lapurtar familia emigratu baten baitan, sei urte zituela itzuli zen gurasoekin Euskal Herrira. Lapurdin, hezkuntza tradizionala jaso zuen. Baina Lafitte kalonjeak kontatzen duenez: «bere fede girixtinoa kordokatu zitzaio[n] Larresoroko ikastegian, filosofia ikastean, eta handik landa Nietzsche irakurtzeak itzal arazi zio[n] oldarra»³. Izan ere, 1894an, hamazazpi urte bete berri zituela, Etxepare Bordelera joan zen medikuntza ikastera;

bainan mirikuntza ez zitzaion aski: orotarik nahi zuen hedatu, gogo-bihotzak aberastu beharrez, denetarik (jasta bederen) beitezpadako zitzaiola; Alemaniako zeretarat [pentsalariengana] bereziki ekarria zen [...] emeki-emeki, zer nahi bihotzminen artetik, etsimendua gogoan, fedearen haria ari zitzaion mehatzen eta mehatzen, azkenean osoki pikatua zela iduritzera inoan. [...] Orduetik sortu zitzaion denek ezagutzen ginion barneko ilundura hits eta ezia.⁴

Mende bukaerako krisi giro oro korrarekin batera suertatu zen bada Etxepare ren fede-krisia. Nietzscheren filoso-fiaren berri izan ere, aleman filosofoak Frantzia entzutea lortzen hasten ari zelarik izan zuen, guztiz ere aitzindarien artean⁵. 1901ean, ikasketak amaitu eta mediku tituluarekin Lapurdira itzuli zen Etxepare. Hurrengo urtean, Jean Hiriart-Umúti apezaren gidaritzapean, *Eskualduna* astekarian kolaboratzen hasi zen. Baina Etxeparek literatur baliodun idazlanak egin nahi zituen, ez kazetaritza lanak soilik. Era horretara bere kronika eta idazkietan estilo literario propioa lantzeari ekin zion.

1909an, aurreko urteetan *Eskualduna*n idatziriko hoge bat artikulua bildu, berlandu, beste lauzpabost idazki be-

rri erantsi eta *Bunxkak* izenburuko liburua osatu zuen, hurrengo urtean argitara emanez. Liburu honetan agertzen da, guk dakigula aurrenekoz, egundaino azertu gabe egon den Nietzscheren eragina Etxepareren obran⁶. Nietzscheren itzala *Bunxkak* obrako zenbait gauzatan antzeman daiteke, hala nola aforismoetarako zaletasunean. Guk, ordea, sakontasun apur batekin aztertuko duguna atal bat da, liburu horretarako espreski idatzi zuen ipuin gisako saiakera bat, «Amodioa» izenburua duena.

Potikarioa: «Amodioa»-ko pertsonaia nietschetarra

«Amodioa» istorioan, eskolako aspaldiko lagunak, ja gizondurik, bazkari batean nola elkartzen diren eta bertan dituzten elkarrizketak kontatzen zaizkigu. Solasaldi horien bidez, Etxeparek maitasunaren inguruko gogoeta desberdinak azaltzen dizkigu.

Istoria kontakatzeko modua alde askotatik da interesgarria. Protagonistak lanbide liberalak dituzten pertsonaiak dira: potikarioa (farmazialaria), notarioa, medikua, irakaslea, eta halakoak; esan dugunez guztiak ere eskolan batera ibiliak. Lagun zaharrok Biarritzeko ostatu batean bildu eta bapo bazkaldu ondoren, adiskide giroan, elkarren arteko eztabaida pizten dute amodioa dela eta ez dela. Hola, solas horietan, sexu eta maitasunaren inguruko kontuak azaltzen dituzte, amodio librea, bikote ereduak eta are homosexualitatea bezalako auziak ukituz. Garai hartan gai horien gainean izkiriitzea gutziz ezohikoa zen. Are gehiago horri buruz euskaraz jardutea. Estiloa eta hizkuntza trataera ere berezia dira. Horretaz aurrerago esan-go dugu gehiago.

Istoria lau pertsonaia mintzatzen dira nagusiki. Lehenik potikarioa, jarrera irrikatsu eta bizizalea erakutsiz. Bigarrenek notarioa, bikoteen arteko maitasuna elkarrekin gutzizko entrega gisa ulertzen duena. Hirugarrenik medikua, maitasun eredu kristau tradizionala eskaintzen duena. Eta azkenik lan finko gabeko gaztea, beronek eztabaida

ixten duela, amodioan askatasuna eta besteena ez juzgatzea eskatuz. Gu lehen pertsonaian zentratuko gara, potikarioan alegia, berarengan islatzen baitira Nietzscheren ideiak.

Potikario hau da, jan ondoren, eme bana beharko luketela mahaikideei adieraziz eztabaida abiatzen duena:

Zer da, bazkari on batetarik lekora [bazkari on baten ondoren], emaztearekin gozatzeaz hoberik? Hazkurriak odola berritu dautzu; edarien indarra zainetan badabilkizu, bero bezain erne. Ez duzu amodioa baizik gogoan.

Bazakiten hori gure aitzinekoek, guk ahantzia balin badugu ere, edo zorokeriaz utzia. Lurraren gainean hedaturik zauzkaten estalgietarat lerratzen ohi ziren azken ahamenarekin [mokaduarekin], soinekoak laxaturik, han ihalozkatzeko beren hauturala [gogora]. Menpeko batzuek xirula joiten zeieten edo xirribinka [arrabit-bibolina], etzitzaten adi batzuek bertzeen intzira, auhen, hasperenak; gain behera, sare betetarik erortzen zeiezten arrosa liliak, hauekien usain eztiarekin ondarra elgarren besoetan hordi ziten...⁷

Bizi eredu dionisiako bat agertzen da pasarte honetan, gorputzaren desioak asetu zalea, jan ondoan sexu harreman gozagarriak izatera gonbit egiten duena. Ikuspegi hau guztiz bat dator Nietzschek antzinako jendarte paganoaz ematen zuen ikuspegiarekin, eta hartan gailen omen zen moral bitalistarekin. Zaila da pasarte hau (eta gainerakoak) idazteko Etxepare Nietzscheren zein obratan inspiratu zen jakitea. Izan ere, aleman filosofoaren ideiak liburu askotan zehar barreiatuak daude. Amodio eta sexu aipu batzuk ikusteko, har dezagun adibidez Nietzscheren lehen obra, *Tragediaren jaiotza* (1872). Bertan honela azaltzen zaigu mundu dionisiako primitiboa:

Antzinaroko munduaren alde guztietan [...] Erromatik Babiloniaraino, festa dionisiakoaren existentzia baieztatzeko [...] Festa horien funtsa sexu desenfrenu izugarria zen, [...] horretan, hain zuzen, naturaren piztiarik basatienak askatzen zirelarik [...]⁸

Mundu horren gainean Nietzschek egiten duen interpretazioan, musika da Dionisok bere-berea duen artea. Halaber:

[...] *dionisiakoaren* esentzia gehien hurbiltzen diguna *horditasunaren* analogia da. Dela edari narkotikoen eraginagatik, zeinak jatorrizko gizon eta herri guztiek himno bidez aipatzen dituzten, dela udaberriarenganako hurbilpen boteretsuagatik, emozio dionisiako haiek pizten dira [...]»⁹

Jabetu gaitezen, Nietzschek mundu dionisiako honekin lotzen dituen elementu guztiak present daudela Etxepareren testuan: sexu desenfrenua (beren hauturala ihalozkatzea), musika (xirula eta xirribinka), udaberria (arrosa liliak), eta horrek guztiak sortzen duen horditasuna.

Iragan garaiok ebokatzean, ez dira Etxepareren idazkian «menpekoak» falta, Nietzscheren mundu zaharrean, jaunak eta esklaboak baitzeuden. Mundu horri Etxeparek egindako ekarpena, bertan «gure aitzinekoak» kokatzea da, modu horretara Nietzscheren ideiak euskaldunen arbasoei aplikatuz. Nolanahi ere, antzinako garaietako bizi-modua, garai modernootan, «ahantzia» eta «zorokeriaz utzia» dagoela salatzen du potikarioak, Nietzschek egindako eskeman, jaunen morala gailen izatetik esklaboen morala gailen izateraino gertaturiko aldaketa «degeneratiboa» islatuz¹⁰. Potikarioa, alabaina, antzinako moralean tematzen da, eta maitasuna, Nietzschek zioen bezala, gorputzaren eta «naturaren piztia basati» legez irteten zaio:

Amodioa, haragiaren irriks bat da dena, eta haragiak berak asetzen du. Ni, hasteko, hortako niz. Eta ez dut uste baden emazterik ezetz ihardetsiko dautanik... Zoroak dauzkat bertzela iduritzen zeienak. Beude othoi ametsak bazterrerat gure begiz ikus eta eskuz hunki dezakegunari gaudelarik!¹¹

Azken esaldi horretan, Nietzschek etengabe errepikatuturiko errealismoaren aldarria agertzen da. Zaratustraren ahotik adierazi bezala: «Senideok, *lurari leial irautea* gomendatzen dizuet eta ez sinetsi munduaz-gaindiko itxaropenez mintzatzen zaizkizuenei!»¹². Potikarioarentzat ere mundu bakarra «begiz ikus eta eskuz hunki dezakeguna» da. Mundu horretan moralena gorputzaren irriksen arabe-ra jokatzeko da, gainerako ikuspegiak zoroen amets hutsaltzat hartuz.

Dena dela, Etxeparek Nietzscheren ideiez bestelakoak ere bazerabiltzan. Lapurtar idazleak, potikarioaren ahotik iragan dionisiakoa gustuz irudikatzen zuen bezala, bazekien iragan hori serioegi ez hartzen ere: «Amodioa»-ko beste pertsonaia batek, antzinako garaien istorioa entzun ostean adarra jotzen dio potikarioari, arbasoek maitasun jokoetan aritu ahal izateko musika eta arrosa liliak behar izatea dela eta. Gainera, bazkalondo hartako mahaikideek azaltzen dituzten diskurtso desberdinak, elkar zirikatuz baina begirunez eta ondorio dogmatiko jakin batera bideratu gabe garatzen ditu Etxeparek, «egia» guztien artean banatuz.

Guri dagokigun potikarioaren diskurtsoarekin erlazioan, harekin lehiatzen den mediku tradizionalistarena interesatzen zaigu orain. Zehazki mediku horrek euskarari buruz egiten duen oharra:

[...] ez dut uste baden mintzai bakar bat eskuara bezain minbera denik, derabiltzagunen erraiteko; lotsa da; nahiago luke egon ixilik. Eskualdunak, izan dadien gizon ala emazte, badu halako herabe bat amodiozko zerez mintzatzeko. Bakhan adiarazten ditu, erdi hitzez orduan ere [...]¹³

Esaldi hauetan Axularren oihartzuna suma daiteke (cf. «Orai badirudi euskara ahalke dela, arrotz dela, eztela jend'artean ausart [...]). Baina bada hori baino auzi jakingarriagorik. Itxura batean kontraesana dago goiko parteari dionenaren eta testu osoak darabilen mintzairaren artean: medikuak maitasunaren gainean euskaraz nekez mintza daitekeela dio, baina bere hitzak eta gainerako pertsonaienak euskaraz agertzen zaizkigu. Hain zuzen badirudi Etxeparek hizkuntz joko bat egiten duela istorio honetan. Berak, bazkari hartan egondako mahaikide babiliztan, lehen pertsonan eta euskaraz kontatzen du istorioa, bertako solasaldi guztiak ere hizkuntza honetan jasoz. Baina istorioko pertsonaiak frantsesez dihardutela ulertu behar da. Izan ere, Biarritzen elkartzen diren lagunak «eskualdun eta mendien [mugaren] bi alderdiarikako erdaldun»-ak direla esaten zaigu, Paris, Bordele eta Okzitaniako Tolosan ikasiak¹⁴. Hortaz, frantsesez hezitako eta

sozializatutako euskal herritarak, euskaldun zein erdal-dun, beren artean, normalki erdaraz mintzo direnak.

Izatez, gisa honetako eztabaida bat, amodioaren inguruan, garai hartan, nahiko pentsaezina zen euskaraz, hots, euskaldun xumeen artean gertatzea; soilik pertsona eskolatuagoen artean eta frantsesez zen sinesgarri. Eta Etxeparek istorioan egoera errealista hori irudikatu zuen. Baina, literaturaren bidez, (Ipar) Euskal Herriko errealitate diglosikoaren mugapena gaintitu zuen, istorioa euskaraz idatziz, eta horrela, amodio gauzak euskaraz ere adieraz zitezkeela erakutsiz. Ez bakarrik euskarak holako auziak azaltzeko ahalmena eta hizkuntz joritasuna zuela baieztatuz, baizik gaia bera euskal irakurleei ekarri eta euskaldunen solasgai bihurtuz.

Ildo horretan, euskara gai «garbietara» mugatu nahi zuen garaiko ideologia elizkoia gaintitu gura zuen Etxeparek; euskarari eta euskaldunei esparru berriak ireki. Implizituki ez ezik esplizituki ere agertzen da hori istorioan. Goiko pasarteetan ikusi dugunez, mediku tradizionalista, euskarak amodio kontuak lantzeko zituen mugapenaren lekuko (eta defendatzaile) da. Baina hark dioenaren aurka berehala jalgitzen zaio potikarioa:

— Eskuara hoin uzkur balin bada eta kilika, apezek dute hortaratua. Ez noa aski barna: hortaratua dute Galileako zurgin seme pedoilaren [ahularen, kemengabearen] irakaspenek.

— Xo! xo, mihi tzarra! zakon ihardetsi medikuak. [Baina potikarioak laster berrekiten dio:]

— [...] ez nuk debekatuko erraitetik: eskuara hoin beratz eta thoil [astun] balin badago, apezek daukatela emalditurik [ahuldurik]. Ah! zer gizaldia zitaken beihala Eskualdunena, erlisionearen irakasteko estakuruan nausi hoik [apezak] sarthuak etzitueno! Lañokiago zerabilkean bere gogoia. Etzikean, ahoa ideki behar zuen aldi bakotx, elizako orhoitzapen zurruburruez mihia tratatua!¹⁵

Apezak salatzean, euskara Elizak instrumentalizatu izanaren ondorio mugatzaileak deitoratzen dira. Baina parte honetan azaltzen den kritika hizkuntz kontu hori baino sakonagoa da. Hasteko Jesukristo, zurgin seme (San

Joseren seme) soil gisa deskribatzen da, horrekin Aita Jainkoaren seme izaera ukatuz (eta, bide batez, Mariaren birjintasuna ere ezeztatuz). Baina gainera nazaretarraren ahalak gutxiesten dira, ostera ere, Nietzscheren ideiei jarraiki. Nietzschek, Kristori eta haren doktrinei nortasun ahula eta ahultzailea izatea egozten zien:

Garaitia hori [kristautasunarena] aldi berean odolaren pozoitze bezala har daiteke [...]; dena judutu edo kristautu egiten da, edo plebeiotu begibistan [...] Gaur ez dugu ikusten handiagoa izan nahi duen ezer, gero eta beherago jaisten ari garela sumatzen dugu, gero eta beherago eta beherago, ahulagoa, otzanagoa, zuhurragoa, bareagoa, erdipurdizkoagoa, axolagabeagoa, [...] kristauagoa den zerbaitetara [...]»¹⁶

Etxepareren potikarioak, «pozoitze» eta ahultze ideia horiek, apezek euskararengan zuten eraginean seinalatzen ditu. Aldiz, lehenagoko euskaldunek, «gure aitzineko» haiek, kristau erlijioa zabaldu aurrekoek, beren gogoia eta hizkuntza askatasun osoz zerabiltela diosku, Nietzscheren pentsamenduan moral paganoko herriei zegokien bezala¹⁷.

Honekin bukatzen da potikarioaren nietzschetar hizketaldia. Etxeparek, beraz, potikarioaren bidez, Nietzscheren ildoko diskurtso bat osatzen du «Amodioa»-n. Ez bereziki luze landuz, baina bai modu interesgarrian; Nietzscheren ideia aristokratiko-elistak baino gehiago (horien zantzuak falta ez badira ere), aleman filosofoaren proposamen dionisiakoak eta bitalistak garatuz batik bat (dela sexualitate kontuan, dela euskal iraganari begira, dela hizkuntzaren alde, dela kristautasun eta apezten menpekotasunaren aurka). Propioki Nietzscheren antzeko mezurik azaldu ez arren, aipatzekoa da, halaber, elkarrizketa ixten duen gazte langabetuaren pentsaera, harekin, potikarioaren iritziekin bezalaxe, Etxeparek balio tradizional absolutuen krisia erakusten baitu. Kasu honetan, edonolako segurtasunen kontra ugaritasuna defendatzen da, ondoko esaldian ikus daitekeenez: «Hainbertze gizon mota, hainbertze amodio mota, horra egia»¹⁸.

Amaitzeko, Nietzschekin nolabait lotu daitekeen azken ezaugarri bat agertzen da istorioaren azken aldera.

Jada solasaldia bukatu delarik, mahaikide bakoitza bere aldetik joateko dagoenean, honako zirikada botatzen du gazte langabetuak: «Ikusten dut potikarioak uztekotan gaituela, lilittoer jarraitzeko»¹⁹. *Lilitto* hitza, «grisetete, cocotte, ramera» gisa azaltzen zaigu Etxepareren oin-ohar batean. Potikarioari putzaletasuna egoztean, Etxeparek, Nietzscheren pentsaera jaso baino gehiago, aleman filosofoaren bizitzaz garaian kontatzen ziren istorio eta legendak aintzat hartu bide zituen (Nietzsche emagalduegana maiz joaten zela, zorotasun eta heriotza ere giro haietan harturiko sifiliak eragin zizkiola, eta antzekoak)²⁰. Hala, Etxeparek irudikatzen duen potikarioa, ez da hainbeste Nietzsche intelektualaren isla zehatza, baizik harengan inspiraturiko pertsonaia bizizalea. Eta ezustean, iragarpen bat bailitzan, «Amodioa»-n deskribatu zaigun potikario honek, bere jokabide eta pentsamenduarekin, laster agertuko zaigun odol-haragizko pertsona bat dakarkigu gogorra.

Segitu aurretik baina, egin dezagun ohar pare bat obra honek atera zenean ekarri zuenaz. Esan beharrik ez dago, «Amodioa»-k, bere planteamendu berritzailerekin, pentsaera irekiarekin eta modako pentsalarien eraginekin, ez zuela parekorik orduko euskal literaturan. Gogora dezagun, Etxeparek *Buruxkak* atera zuen urte berean, Txomin Agirre, garaiko kezkei bizkar emanik, *Garoa* argitaratzen ari zela, ehun urte lehenagoko *Peru Abarka* baserrizalearen ildoko eleberria²¹.

Etxepareren lana, orduko Europan lantzen ari zen literaturarekin alderatzen badugu, ez da batere atzean geratzen. Eta konparazioa, aipatua bezala, gainerako euskal obrekin eginez gero, Etxepareren lana ezin modernoagoa suertatzen da. Hain modernoa, non zail ere bazen garaian halako ideiekin bat egin zezaketen irakurle euskaldunak aurkitzea. Izatez «Amodioa» ipuinak eta eskola laikoaz ziharduen Buruxketako saiakera batek («Nor eskola-emai-le. Zer irakats»), eskandalua sortarazi zuten. Hainbesteko iskanbila sortu ere, liburu osoa galbidean jartzeraino: adiskide, guraso eta apez euskaltzaleen presiopean, Etxeparek bere obra, urte hartan Ipar Euskal Herrian argitaratu

zen euskarazko liburu bakanetakoa, bahitu beharra izan zuen. Bere dirutik ordaindutako argitalpen osoa etxean gorderik, soilik lagunen artean banatu ahal izan zuen²². Etxepareren jarduna ez zen haatik eten, eta hurrengo urte guztietan euskaraz idazten segitu zuen, baita hainbat elkarte euskaltzaletan ibili ere. Baina aurrerantzean Etxeparek bere burua zentsuratu beharra izan zuen, eta bere liburu kutuna, *Buruxkak*, ez zuen hil arte berriro argitara emateko aukerarik izan. Haren heriotza ostean, apez euskaltzale batek Etxepareren prosari eder iritzirik, *Buruxkak* berrargitaratzea deliberatu zuen. Eta hola 1941ean bigarren edizioa azaldu zen, baina, hori bai, bi kapitulu mada-rikatuak kendurik²³.

Nolanahi ere, zentsuratua izan arren, Etxepareren lanak gezurtatu egiten du mende hasierako euskal literaturan dena bukolismo tradizionalista zelako ustea. Aitzitik, erakusten du garaiko filosofiak eta puntako ideiek bazutela agerrerarik euskal idazleen artean. Agerrera bakanak apika, baina agerrerak azken finean. Etxepareri ezagutu beharreko meritua baita, besteak beste, Nietzsche aurreneko euskal mundura ekartzea.

Behingoan, eta akaso halabeharrez izan bazen ere, euskal literaturak Euskal Herriko erdal literaturei aurrea hartu zien: Etxeparek, Pio Barojak *Jaun de Alzate* eleberria idatzi baino hamabi urte lehenago irudikatu zuen euskal iragan nietzschetarra. Jakina denez, Pio Barojaren eleberriak, ildo nietzschetar bereko euskal Antzinaro dionisia-koa agertu zuen²⁴. *Jaun de Alzate*, ipuin laburra barik nobela mardula zenez, Barojak Etxeparek baino sakonago garatu zuen garai mitiko hura. Imajinario horren sorreran aitzindaria, ordea, Etxepare izan zen.

Edozein kasutan, ez dirudi Pio Barojak Etxepareren lanaren berririk zuenik. Seguruenera, biek ere, bide paraleloetatik eta elkarren entzuterik izan gabe, eskema nietzschetarrak antzinako euskaldunei aplikatu zizkieten, arlo horretan antzeko emaitza lortuz. Misteriotsuagoa da Etxeparek, gure literaturako hurrengo idazle nietzschetarrarekin izan zezakeen lotura. Hots, Etxepare eta Jon Miranderen arteko lotura.

Etxepare eta Mirande

Jon Mirandek (1925-1972) bere obra osoan agertzen du Nietzsche eta beste aleman filosofo batzuen eragina²⁵. Hola, euskal imajinario nietzschetar ugari sortu zituen paristar idazleak. Mirandek, bestalde, bazuen Pio Barojaren berri, *Jaun de Alzate* eleberria gogotik laudatu zuelarik. Aldiz ez diogu inori irakurri Mirandek Etxepareren lana bazaguenik. Printzipioz, aukera handiak zeuden horretarako: Mirande euskalduna zen, Pio Barojak ez bezala euskal literatur tradizioa aski ondo ezagutzen zuen, eta gainera Iparraldean ibili zen, Etxepareren esparru berean. Bilatuegatik baina, ez dugu Miranderen idazkietan Etxepareren aipurik aurkitu.

Saiatu gara, halaber, Miranderengan intertestualitate zantzuren bat, Etxeparerekiko keinuren bat, aurkitzen. Izan ere, Miranderi gustatzeko moduko elementu ugari eskaintzen zituen «Amodioa»-k (horien artean, potikarioaren pertsonaia, edo hura bezain interesgarri haren ahotan ageri den lexikoa, halanola «pedoil» hitza, Jesukistoren kontra euskaraz idatzi den aurreneko iraina seguruenik, edo «lilitto» emagaldutuan erabilia). Ez dugu, ordea, Mirandek halako ezer baliatu zuenik baieztatu²⁶. Beharbada Miranderen lana hobeto aztertu dutenek topatuko dute froga segururik. Baina, gure behin-behineko emaitzaren arabera, ez dirudi Mirandek Etxepare, edo hobeto esan Etxepareren «Amodioa», irakurri zuenik.

Horren azalpen posible bat, Mirande berrogeita hamarreko hamarkadan euskal munduan agertu zenean, 1910eko Buruxken edizioa eskuragarri ez egotea izan daiteke. Horren ordez, 1941eko berrargitalpen zentsuratua aurki zezakeen, kasu horretan «Amodioa» atala ezin irakurri izanik. Baina beharbada ez zuen bigarren edizio hori ere ezagutu, ezen eskuratu izan balu uste izatekoa da haren hitzaurreak jatorrizko lana aurkitzeko gogoia piztuko zio- la: 1941eko aitzinsolasean Etxepare ren bizitzaren eta barne krisien berri ematen zen; gainera, Etxepare «Nietzsche bezalako batzuen liburu khiratseri lotu ze[la]» irakur zite-

keen, baita argitalpen berritik Buruxken jatorrizko edizio-ko «ezin onhetsizko bi kapitulu hits» kendu zirela ere, bata «aphezen eskoleri ezin aiherrago» egoteagatik, eta bestea «a usartzia guziak bilduak zauzka[lako], itsusienak bame, amodio garbia eta bertze edozoin, berdin haizu emaiterainokoan». Ohar horiek Miranderengan jakin-mina sortarazteko adinakoak zirela uste dugu. Hortaz, edo Mirandek ez zuen 1941eko edizioa irakurri, edo irakurri arren, agian ez zuen 1910eko edizioa topatzerik izan.

Istorio honetan, Etxepare eta Mirande, biak ezagutu zituen gizona izan daiteke gakoa: Piarres Lafitte kalonjea (1901-1985). Lafittek gaztetan ezagutu zuen Etxepare, eta haren adiskide egin zen. Harreman handia izan zuten, eta beren arteko solasaldietan, Lafittek, Etxepare Nietzscheren irakurketek hunkitu zutela jakin zuen. Etxepare hil ondoren, Lafitte arduratu zen haren lana berreskuratzeaz. Izan ere, kalonje hau izan zen 1941ean *Buruxkak* liburua-
ren berrargitalpena prestatu zuena. Hori bai, Lafittek Etxepareren figura «zintzotu» egin nahi izan zuen. Eta hola, jada aipatu denez, 1941eko edizioan, kendu egin zizkion «Amodioa» eta «Nor eskola-emaile. Zer irakats» artikulak. Halaber, berrargitalpen horri idatzi zion hitzaurrean, Lafittek, Etxepareren ezinegonak kontatu ondoren, haren alderik kristauenak nabarmendu nahi izan zituen, Nietzsche eta gainerako eraginak gaztaroko zoroaldi iragan-
kor gisa agertu guran²⁷.

Era horretara, Etxepare hilik eta haren lana behar bezala iragazirik, euskal literaturako idazle heterodoxoen historia amaitu zela pentsatu bide zuen Lafittek. Nolakoa izan ote zen gure kalonjearen espantua handik urte batzuetara Mirande eta haren ideiak ezagutu zituenean. Etxeparerengan Elizarenganako zirikadak eta nietzschetar moral zantzuak aurki bazitezkeen, Miranderengan gisa bereko ideiak askoz era gordinagoan azaltzen ziren. Ezagun da Lafittek hasieran ondo hartu zuela Mirande, baina haren pentsaeraren berri izan ahala urrunduz joan zela, azkeneko ikusi ere ezin egiteraino²⁸. Agian elkarrengandik urrun ibili zirelako, ez zen suertatu beren artean Etxeparez hitz egiterik. Edo agian, Lafittek ezkutatu egin nahi

izan zion Miranderi Etxepareren aurrekaria: ez zedila gerta Mirandek, bera bakarrik aski bazter-nahasle izanik, euskal literaturan ere bere aldekoak topatzea²⁹.

Zelangura delarik, Miranderen eta Etxepare ren kasuak ez dira guztiz berdinak. Egia da beren artean paralelismoak egon badaudela. Hasteko biak jaio ziren Euskal Herri tik kanpo, nahiz gertaera honek seguruenik garrantzia handirik ez izan. Parekotasun nabarmenagoa da biek nahi izan zutela euskaraz egiazko literatura landu. Gainera, jatorri z biak ere fededun kristau izanik, krisi erlijiosoa igaro zuten, horren haritik Nietzscheren filosofiara hurbilduz; hortik sortu zitzaizkien beren ezohiko hautu moralak, garaian aski txarto ikusiak izan zirenak. Biek ikasi zituzten, halaber, hainbat hizkuntza. Eta, azkenik, biek jasan zuten euskal munduaren baitan nolabaiteko bazterketa. Euren arteko diferentziak ere kontuan eduki behar dira ordea.

Lehen desberdintasuna, erudituen nahi bada, batetik eta besteak eraiki zuten euskal imajinario dionisiakoaren arteko nabardura filosofiko bati dagokio. Mirandek irudikatu zuen ikuspegian, Nietzschek bezala iragan paganoa goratu a ren, egiazko mundua ezkutukoa zen, Schopenhauerren eran. Etxepare ren potikarioak, aldiz, hertsikiago segitzen zion Nietzsche eta haren mundu ageriko eta lurtaurrari (Pio Barojaren *Jaun de Alzate*-ko pertsonaiek egiten zuten bezala)³⁰.

Hurrengo diferentzia maila pertsonalekoa da. Etxepare rentzat Nietzscheren ideia pagano-bitalistak kitzikagarri gertatu ziren, baina ez zituen bere bizitzako zutabe bihurtu. Aldiz, Miranderen pentsaeran eta are ikuskera politikoan Nietzsche eta beste filosofo aleman batzuen ideia bizizaleak guztiz nagusitu ziren. Adierazgarria da «Amodioa» kontakizunean, potikario nietzschetarraren parez pare, Etxeparek, bestelako pertsonaiek jartzea; eta istorioko ondorioa bera aski eklektikoa izatea. Potikarioaren esanak, dudarik gabe, Mirandek idatziak izan zitezkeen; baina gainerako pertsonaiek ez ziratekeen Miranderen lumatik hain erraz irtengo. Mirande potikarioa zen soilik. Etxeparek, pentsamendutan konplexuago, potikarioa, medikua, notarioa eta gazte langabetua zituen bere baitan³¹.

Bizi izan zuten testuinguru eta haren aurrean hartu zuten jarreretan ere badira aldeak Etxepare eta Miranderen artean. Etxepareren *Buruxkak* Frantziako III. Errepublikaren garaian azaldu zen, Eliza eta Estatuaren artean gatazka gogorak bizi ziren unean. Garai hartan Iparraldeko mundu euskaltzalea, *Eskualduna* aldizkariaren inguruan bildua, ia osotara zen elizkoia eta laizismoaren aurkakoa. Errepublika, bestalde, euskal munduaren aurka oldartzen zen, euskarazko katiximak galarazten saiatzeraino. Testuinguru horretan, Etxeparek egin zuen aukera guztiz apartekoa izan zen, laizismoa euskaraz aldarrikatuz, apezak eskolatik aldentzeko eskatuz eta Elizaren moralaren aurrean ostantzeko alternatibak erakutsiz. Hor izan ziren gaitzetsiak Etxepare ren «Nor eskola-emaile. Zer irakats» eta «Amodioa». Etxepare aurrerakoiegia zen garaiko euskal munduarentzat. Oso bestelakoa da Mirande gaitzetsi zuen testuingurua. Mirandek Bigarren Mundu Gerrako izuen ondoren idatzi zuen, nazismoa defendatuz eta juduen Holokaustoaz trufatuz. Gure herriari dagokionez, Mirandek, euskal mundu tradizionalista bezainbeste, orduan sortzen ari zen euskal korronte ezkertiarra errefusatu zuen. Horregatik guztiagatik ere, eta ez soilik bere moral edo literatur edukiengatik, jasan zuen bazterketa³². Honekin, jakina, ez dugu Miranderen idazle gaitasunez ezer esaten. Soilik Miranderen jokabidea eta Etxeparerena ditugu bereizten. Eta beren arteko aldea ez da makala.

Alta, aitortu beharra dago, Etxeparek 1910ean erdietsi ez zuena, Mirandek eta bere belaunaldiko beste gazte batzuek (Krutwig, Aresti, Txillardegi...) lortu zutela: euskal kultur molde zaharrak apurtzea eta eredu berriak gailenaraztea. Etxeparek mende artean bidai-lagunik gabe sentitu zuen krisia, euskaldun gehiagok bizi izan zuten XX. mendearen erdialdetik aurrera; eta Miranderen belaunaldi horrek indar handiagoz ekin ahal izan zion eredu eta balio berriak aldarrikatzeari. Hala, 1950-70 hamarkaden artean, ideologi eta kultur gatazka bortitza bizi izan zen Euskal Herrian: lehenagoko mugimenduen aurrean, existentzialismoa, marxismoa, euskara batua, ETA zein Miranderen heterodoxiak jalgi ziren, azkenerako euskal kultur mundu

tradizionala gaindituz. Urte haietan igarotakoak igaro ondoren, Etxepare ren testuak ez ziren jada inor eskandalizatzeke modukoak. Eta, azkenean, 1980an, Etxepare hil eta berrogeita bost urtera, atera ahal izan zen mozketarik eta arazorik gabe *Buruxkak*³³. Baina 1910ean goiztiarregi ibili bazen, 1980an beranduegi zen Etxepare rentzat. Eredu literario berriek ordurako hasia zuten ibilbidea, Etxepare ez izanki narratiba berri horretan mugarri ezaguna. *Buruxkak* obrak, idatzi zenean izandako berritasun eta izaera polemikoa, jada galdua eta ahantzia zuen. Gainera, Etxepare ren lapurtar-baxenabartar euskara aberatsa urruegia gertatu bide zitzairen irakurle berriei, bereziki Hego Euskal Herrikoei, liburuaren irakurketatik uxatuz. Era horretara interes berezirik sortarazi gabe igaro zen 1980ko argitalpena, urte hartan argitaratu ziren euskarazko ehundaka liburuen artean galdu xamar geratuz.

Ordutik Etxepare ren obra berreskuratzeke zenbait saio egin dira, eta azken urte hauetan hasi da merezi duen arreta eta aitortza bereganatzen³⁴. Nietzschek Euskal Herrian izandako eraginaz ekarpentxo bat egiteaz gain, artikululu honen bidez, geuk ere, euskal literatura modernoaren aitzindari izandako Etxepare ren memoria berreskuratzen lagundu nahi izan dugu. Bere garaiko euskal pentsaerari aurea hartu ziolako zigortu zuten behinola. Ez dezagun orain ere, Etxepare ren gogoia hurbilagoa zaigunean, ahantztura eta bazterketa iraunarazi.^o

1. Geroago, bereziki Barojak, Nietzscheren euskal irakurketa bat egin zuen. Baina orain esaten ari garen mende artean, ez zeuden Euskal Herrira begira. Mende berriaren atarian, Maeztuk, aipatu dugun liburua idazteaz gain, Baroja eta Azorin valentziarrarekin batera, Espainia aurrerabidean jarri beharra aldarrikatzen zuen manifestua plazaratu zuen, Nietzscheren ideia jasoberriak goiburu izanik. Cf. Azorin, «Nietzsche en España» (www.geocities.com/SoHo/Atrium/1788/bios/azorin/nietnsp.htm); oro har Nietzscheren errezeptioaz Espainian: Gonzalo Sobejano, *Nietzsche en España*, Madril, 1967.
2. Etxepare izena, eta gainerako euskal idazleenak, egungo grafian ematen ditugu, nahiz XX. mende hasieran *Etchepare* idazten zen. Orduko euskal testuen idazkerarekin berdin jokatu dugu, *Buruxkak* barik *Buruxkak* hobetsiz. (Hala ere, oin-oharretako aipu bibliografikoetan, liburu eta artikuluko bakoitzak agertzen duen bezala dakargu titulua eta egilearen izena, jatorrizko erreferentziak ez itxuraldatzeko).
3. Cf. Piarres Lafitte, «Mende huntako euskaldun idazleen pentsabideak», *Gure Herria*, 4-5. znb., 1974. Nietzscheren eragina euskal kulturari —eta bereziki Miranderengan— aztertu izan duen Joxe Azurmendik, ezagun izan du Lafitteren oharra, baita ikerle gazteagoei holako auziak ikertzeko gonbit egin ere (cf. *Euskal Herria krisian*, Elkarlanean, Donostia, 1999, 244 eta 273. orr.). Gaia beraz proposaturik zegoen, lantzea falta zen. Artikulu honen bidez erroka horri erantzuten saiatuko gara.
4. Piarres Lafitte, «Aitzin-solas», in *Buruxkak*, Elkar, Donostia, 1991, 10. orr. Etxepareren bizitzaren gaineko beste datuak ere autore honi hartu dizkiogu.
5. Nietzsche 1898az geroztik hasi zen entzuterik handiena lortzen Frantzia (eta baita Europa osoan ere), aurreneko une nietzschar handia lehen mundu gerraraino luzatu zelarik. Cf. Jaques Le Rider, *Nietzsche en France. De la fin du XIXe siècle au temps présent*, Presses Universitaires de France, Paris, 1999, 93-94 eta 104-105. orr. Obra baliagarria oro har Nietzscheren errezeptioaz Frantzia.
6. Etxepareri buruz Jon Casenavek buruturiko doktorego tesiak, jakin ahal izan dugunetik (ezin izan baitugu zuzenean kontsultatu), ez du Nietzscheren isla aztertzen *Buruxketan* (cf. *De l'article de presse à l'essai littéraire Buruxkak (1910) de Jean Etchepare*, Université Michel de Montaigne-Bordeaux III, 1997, argitaratu gabea). Hortaz gai honen inguruan ekarpen berri bat egin ahalko dugulakoan gaude.
7. Jean Etchepare, *Buruxkak*, I. Arrigaine (arg.), Klasikoak, Bilbo, 1992, 74-75. orr. (Aipuak egiteko Klasikoak bildumako argitalpen hau darabilgu, grafia gaurkoturik baitakar, gainerakoan jatorrizko testua errespetatuz).

8. *Tragediaren jaiotza* obra ez dago euskaraturik, hortaz itzulpena geurea da. Jatorrizko testuak hola dio: «Aus allen Enden der alten Welt [...] von Rom bis Babylon können wir die Existenz dionysischer Feste nachweisen [...] das Centrum dieser Feste in einer überschwänglichen geschlechtlichen Zuchtlosigkeit, [...] gerade die wildesten Bestien der Natur wurden hier entfesselt [...]», in *Die Geburt der Tragödie. Friedrich Nietzsche Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe. Band 1*, G. Colli-M. Montinari (arg.), Deutscher Taschenbuch Verlag, Munich, 1980, 31-32. orr.
9. Jatorrizko testuan: «[...] das Wesen des *Dionysischen*, das uns am nächsten noch durch die Analogie des *Rausches* gebracht wird. Entweder durch den Einfluss des narkotischen Getränkes, von dem alle ursprünglichen Menschen und Völker in Hymnen sprechen, oder bei dem gewaltigen, die ganze Natur lustvoll durchdringenden Nahen des Frühlings erwachen jene dionysischen Regungen [...]», in *Die Geburt der Tragödie...*, 28-29. orr. Kopiatu ditugun pasarteok Antzinaroko herri guztiek elkarbanatzen ei zuten mundu dionisiakoari dagozkio, mundu dionisiako primitiboari (Nietzscheke imajinatzen zuen bezala). Garai hartan ba omen zegoen, ordea, mundu dionisiako horren bariante sofistikatu eta errefinatuago bat, greziar klasikoena (hartaz dihardu gehienik Nietzscheke). Baina guri mundu dionisiako primitiboa interesatzen zaigu, komuna, ez grekoena; zeren potikarioak mundu primario hori darabil gogotan.
10. Jaunen moraletik esklaboen moralerako eboluzio hori, argien azaldurik, honako obran aurki daiteke: F. Nietzsche, *Moralaren genealogia*, Klasikoak, Bilbo, 1997; bereziki «Lehen tratatua: 'ona eta gaiztoa', 'ona eta txarra'», 31-63. orr.
11. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 75. orr.
12. F. Nietzsche, *Honela mintzatu zen Zaratustra*, Klasikoak, Bilbo, 1992, 32. orr.
13. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 79. orr.
14. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 73-74. orr.
15. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 80. orr.
16. F. Nietzsche, *Moralaren genealogia...*, 43 eta 51-52. orr.
17. Nietzscheren ideioek baliatuz Etxeparek ordura arte gailen izandako euskaldun-fededunaren imajinarioa hausten du. Tradizionalki euskal espiritua eta kristau espiritua berdintzen baziren, potikarioak kristautasuna euskaldun jatorraren kontraktotzat agertuko du: apezak ez dira euskalduntasunaren berme izango, etsai baino; behinolako euskaldun paganoak ere ez dira ordura arteko apoloismoak eta literatura erromantikoak irudikatu zituen bezala monoteista zintzo (ia-kristauak) izango, baizik gogo askeko jende bizizaleak. Potikarioak, euskaldun jatorra antzina-koa zela onartuz, lehengo euskaldun haien bestelako irudi bat eskaintzen du, horrekin XIX. mendeko topikoei erantzuna ematu

nez (ez da ahaztu behar legenda «euskaro» gehienak erdaraz egin arren, antzinako euskaldun-fededunaren irudiak oihartzun zabala izan zuela euskarazko obretan ere, halanola 1889ko Michel Elizanbururen *Lehenagoko Eskualdunak zer ziren* liburuan edo 1898ko Txomin Agirrereren *Auñamendiko lorea* eleberrian).

18. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 85. orr. Itxura batean ideia bera gogorarazten duten euskal esaera zaharrak aurki daitezke, adibidez, «zenbat buru hainbat aburu» edo «herrik bere lege, etxek bere aztura». Etxepareren berrikuntza, aniztasuna, iritzi edo usadio mailan ez ezik, arlo moralean errebindikatzean dago, aipatu dugun perpausaz gain pentsaera erlatibista oso bat azaltzen baita gazte langabetuarengan, nahiz guk ez dugun hemen aztertuko.
19. J. Etchepare, *Buruxkak*, Klasikoak..., 88. orr.
20. Nietzsche hil orduko era guztietako mitoak zabaldu ziren bere bitzitaz, biografia serioek baino askoz oihartzun handiagoa zutelarik. Cf. J. Le Rider, *op. cit.*, 107-108. orr.; Ernst Bertram, *Nietzsche. Essai de mythologie*, Éditions du Félin, Paris, 1990.
21. Cf. Ana Maria Toledo-Lezeta, «Txomin Agirre (1864-1920): mende-mugako zurrunbilotik urrun», *Bidebarrieta. Bilboko giza eta gizarte zientzien urtekaria*, IV, 1999, 123-137. orr.
22. Pierre Broussainek Georges Lacomberi 1913.11.14an igorritako gutun batean, *Buruxkak* eskuratzeko interesa izan zezaketen Ipar Euskal Herriko euskaltzaleen zerrendatxo bat ageri da, hogeit hamar pertsonak doiki osatua. Bistakoa denez, arras murrizta zen garaian «adin heldutasuna» onartzen zitzaion euskal irakurlekoa (cf. Piarres Charritton (arg.), «Fonds Lacombe du Musée Basque: Les lettres de Pierre Broussain à Georges Lacombe», *Bulletin du Musée Basque*, 110 (3. ald. 88), 1985, 178. orr. Erreferentzia honen berria Xabier Alzibarri zor diogu).
23. Bigarren argitalpen purgatu horrek ez dakar datarik, bi izanik aurkitu ditugun argitalpen urte posibleak: 1936 eta 1941. Guk bigarren hori darabilgu, edizio berriaren aitzinsolasak aipatzen duen «galdu berria dugun gerla»-ren datari (alemanek Frantzia okupatzeaz diharduela ulertu behar da) hobeto egokitzen zaiolakoan.
24. Pio Barojarengan eta bereziki *Jaun de Alzate* obran ageri diren eragin nietzschetar eta neopaganoez, ikus Joxe Azurmendi, «Nietzscheren itzal argia», in *Euskal Herria krisian...*, 222-228. orr. eta Jon Juaristi, *El linaje de Aitor*, Taurus, Madril, 2. arg., 1998, 274-289. orr.
25. Auzi hau Joxe Azurmendik aztertu izan du gehien: *Mirande eta kristautasuna*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa, Donostia, 1978; *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler, Miranderen pentsamenduan*, Susa, Zarautz, 1989; «Nietzscheren itzal argia», in *Euskal Herria krisian...*, 209-280. orr. (aurrenekoz 1989an argitaratua). Nietzscheren eraginean guztiz zentratu ez arren, horretaz ere azalpenak aurki daitezke in Luis Mari Mujika, *Miranderen poesigintza*, I. bol., Haranburu, Donostia, 1984 (bereziki 62-78. orr.).

26. Soilik Miranderen *Ohiko Jainkoari* poeman (in *Obra osoa*, I. bol., Hiria, Alegia, 1999, 108. orr.), Etxeparek Jesukristori deitzen zion «zurgin seme» egituraren antz apurtxo bat duen «Judu-seme» espresioa aurkitu dugu, honek ere nazaretarraz mesprezuz diharduela. Baina bi idazleek Jesusi dagozkiola «seme» hitza erabiltzea, eta euskaraz hain arrunta den konposaketa moduan txertatzea, ez zaigu intertestualitatea iruditzen, gaiak eta hizkuntzak errazturiko kasualitatea baino.
27. Cf. Piarres Lafitte, «Aitzin-solas», in *Buruchkak*, Gure-Herria-Le Livre, Baiona, 1941, 5-21. orr. (orain Elkarren 1991ko edizioan ere aurki daiteke).
28. Mirandek argiro azaldu zuen Lafittek berarenganako agertu zuen mesprezua: «[...] nik, aski ergelki, apaiztzo hori [Lafitte] ene adiskidetzat neukan; ba nekien jite bitxia zuela bainan ez nuen uste hain faltsu eta gorrotoz betea zenik» (cf. Mirandek 1962ko uztailean Andima Ibiñagabeitiari idatziriko eskutitza in *Jon Miranderen gutunak*, P. Urkizu (arg.), Susa, Zarautz, 1995, 196. orr.). Lafittek Mirande euskaltzain oso izendatzea bera oztopatu omen zuen (cf. L.M. Mujika, *op. cit.*, 40. orr.).
29. Esan gabe doa Lafittek Etxepare Mirandegandik aktiboki alden du nahi izatearen ideia hipotesi hutsa dela. Baina sintomatikoa izan daiteke, jada Mirande hila zela, Lafittek «Mende huntako euskaldun idazleen pentsabideak» izeneko artikuluan idatzi zue-na (*Gure Herria*, 4-5. znb., 1974). Bertan, filosofia landu edo harekin lotura izan zuten euskal idazleen artean Pio Baroja eta Etxepare aipatzen zituen, biak atal berean eta ondoz ondotik. Aldiz, Mirande bloke berean jartzea «ahaztu» egin zitzaion. Aurre-rago bai aipatu zuen, baina nahiko marjinalki eta Etxepare zein Pio Barojarekin ezin lotzeko moduan. Beharbada Mirande eta Lafitte biak ezagutu zituztenek (Txomin Peillen, Piarres Xarritton...) zerbait gehiago esan ahalko digute Etxepare-Lafitte-Mirande arteko harremanaz.
30. Joxe Azurmendik hobeto azaltzen du desberdintasun hau, Barojaren eta Miranderen munduak kontrastatzean: «[...] bion arteko antzak, bi-bion ontologia desberdinen gainean daude eraikita, esaten ari garen Barojarenak alegia eta ulertu nahi dugun Mirandere-nak. Azken honentzat, Schopenhauer-entzat bezala, fenomenoeta-ko mundua (agerkorra) irudipena baizik ez da, egia-egiazkoa barnagoko agertezina izaki. Barojarentzat [eta Etxepareren potikarioa-rentzat], Nietzsche-rentzat bezala [...] ez dago beste benetako mundurik agerpenetako haxe baino [...]» (cf. J. Azurmendi, «Nietzscheren itzal...», 228. orr.). Hala ere, Azurmendik beste non-bait dioenez, Mirandek ez bide zuen beti iritzi hau izan eta balite-ke garairen batzuetan Nietzscheren ikuspegitik hurbilago egotea Schopenhauerrengandik baino (cf. J. Azurmendi, *Mirande eta kris-tautasuna...*, 63-65. orr.; eta *Schopenhauer, Nietzsche,...*, 66-68. orr.).

31. Lafitteren lekukotzek Etxepareengan dauden eragin ugariak eta ikuspegi nabarrak baieztatzen dizkigute. Lapurtar kalonjeak dioskunez, Etxeparek Nietzsche, Haeckel, Reichenbach eta Schopenhauerren filosofia jaso zuen, baina horregatik ez zion guztiz uko egin tradizio kristauagoko ekarpenei (adibidez, Etxeparek Kempsen *Jesukristoren imitazioa* liburu eredugarritzat omen zuen, ez ikuspegi erlijiosotik, baizik eguneroko bizitzan jarduteko). Cf. P. Lafitte «Aitzin-solas», in *Buruchkak...*, 5-21. orr. (orain Elkarren 1991ko edizioan); «Mende huntako euskaldun idazleen pentsabideak», *Gure Herria...*; eta «Jean Etxepare jaun miriku zena», in *Jean Etxepare mirikuaren idazlanak. I Euskal gaiak*, P. Charritton (arg.), Elkar, Donostia, 1984, I-IV. orr.
32. Miranderen inguruan azaldu diren iritzi ugarien artean, eta haren «errebeldia» politikoari dagokionez, Emilio Lopez Adanen balorazio ezkorrearekin bat gatoz (cf. «Mirande arazo» gai monografikoa in *Jakin*, 106. znb., 1998ko maiatza-ekaina, 9-84. orr.). Miranderen ideologia hain latza ez dela uste dutenei Britainiatik heldu berri den azken testigantza irakurtzeko gomendioa egiten diegu: Francis Favereau, «Goulven Pennaod, Jon Mirande et la Bretagne», *Lapurdum*, V, 293-305. orr. (berezi 300. orr.).
33. J. Etxepare, *Buruxkak*, Elkar, Donostia, 1980.
34. Laurogeiko hamarkadan Piarres Xarritton ia bakarka hasi zen Jean Etxepareren lanak berreskuratzen (cf. *Jean Etxepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak*, Elkar, Donostia, 1984-1996, 5 bol.). Orduetik Buruxkek bi edizio gehiago izan dituzte, bata Elkarrena 1991n, bestea Klasikoak bilduman 1992an. Gerora, jada aipatu dugun Jon Casenaveren tesia etorri da, zorigaitzez oraino argitara eman gabea (dena dela, tesi honen sintesi-ondorioa irakur daiteke in «Le renouvellement de la prose basque à travers 'Buruchkak' (1910) de Jean Etxepare», *Lapurdum*, III, 1998, 221-228. orr.; eta autore berak Buruxketako atal bat aztertzen du in «L'autobiographie comme registre littéraire: 'Ameriketako orhoitzape-nak' de Jean Etxepare», *Lapurdum*, V, 2000, 283-292. orr.). Patri Urkizuren zuzendaritzapean atera den azken euskal literaturaren historiari ere, Xabier Altzibarren eskutik, atal bat ematen dio gure idazleari (cf. «Jean Etxepare (1877-1935)», in *Historia de la literatura vasca*, AA, UNED, Madril, 2000, 598-603. orr.). Aipatze-koa da, azkenik, irakasle honek doktorego kurtso bat eskaini izan diola Jean Etxepareri (EHUn 1999-2000 ikasturtean). Hain zuzen ikastaro hartan izan genuen guk Etxepareren berri. Artikulu honek berak, ikasgai hartarako egin genuen lantxo batean du abiapuntua. Ezin dugu bada, Xabier Altzibarri eskerrak eman gabe amaitu.